

Bevezetés

A *Thalassa* legutóbb hat évvel ezelőtt jelentkezett a filmművészetet középpontba állító tematikus számmal. A *vizuális művészetek és a pszichoanalízis* (2004/3) című számban sok értékes, eredeti és fordításban megjelent művel – például Glen O. Gabbardnak, az *International Journal of Psychoanalysis* szerkesztőjének a pszichoanalitikus filmkritika módszereit összefoglaló írásával – találkozhattunk. Ez a tematikus szám volt talán az egyik előfutára a két diszciplína – pszichoanalízis és filmtudomány – közötti párbeszéd azóta megfigyelhető hazai megélénkülésének.

Először a hetvenes években, Párizs nagyon sajátos politikai és kulturális közegében tudott filmelmélet és pszichoanalízis valódi közös nyelven beszélni a moziról. Az ekkor kialakuló – a korábbi időszakhoz képest sokkal szélesebb látókörű – filmelméleti paradigma szellemi terét, kérdésvetéseit Louis Althusser, Jacques Lacan és Roland Barthes szövegei formálták. Althusser *Ideológia és ideologikus államapparátusok* című írása a mozit az ideológiai államapparátusok részeként jelölte meg. Így a filmről szóló akkori írások legfőbb célja a film által rejtgetett titkok felfedése volt, annak megértése, hogy miként hatnak a nézőre a mozihelyzet és a mozifilm által közvetített társadalmi ideológiák, illetve annak megfogalmazása, hogy hogyan jeleníti meg a szubjektum önmagát és társadalmi tapasztalatát a filmvászonon. A filmszövegek analizéséhez Roland Barthes *S/Z* című munkájából kaptak irodalmi modellt, a Lacan által közvetített pszichoanalízissel kapcsolatos elvárás pedig az volt, hogy ezt a mozinézőre tett tudattalan hatást magyarázza és modellálja. „Vajon a filmi jelentő sajátos vonásai közül, melyek lesznek azok, melyek természetüknél fogva a legközvetlenebbül igénylik azt a tudás-típust, amelyet egyes egyedül a pszichoanalízis bocsát rendelkezésünkre?” – határozta meg Christian Metz francia filmtéoretikus *A képzeletbeli jelentő* című 1975-ös nagyhatású művében feltett kérdése a filmelmélet '68 után kialakult új (európai) beszédmódját, amelyet szokás pszichoanalitikus filmelméletnek, vagy „Screen-paradigmának” is nevezni.

„Miközben [a filmelmélet] meggyőződése szerint a vásznat Lacant követve kezeli tükörként, valójában Lacan ama sokkal radikálisabb belátását figyelmen kívül hagyva, és annak ellentmondva lép fel, mely szerint éppen a tükör funkcionál vászonként” – írja a pszichoanalízis és filmelmélet eme kitüntetett találkozásának korszakára kritikailag reflektálva Joan Copjec amerikai filmtéoretikus számunkban közölt szövegében. A szerző Lacan és Foucault – a pszichoanalízis és a historicizmus – modernséget meghatározó diszkurzusait ütközteti, tisztázandó a pszichoanalitikus filmelméletben a lacani koncepciók (tükör, képernyő, vászon, tekintet) körül megjelenő félreértéseket. A Copjec által idézett szerzők művei közül több magyarul is elérhető a *Metropolis* (1999/nyár, 2000/4) és az *Apertúra* filmtörténeti és filmelméleti folyóiratok jóvoltából, ahol a szerkesztők szisztematikusan törekszenek arra, hogy a filmelmélet valamennyi nézőpontjával megismeressék az olvasót. Több Lacan-tanulmány magyar fordítása a *Thalassa* korábbi (1993/2, 1998/2) számaiban olvasható.

A felpezsdült dialógus első sikeres hazai fórumát a Pécsen megrendezett I. *Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia* (2006) teremtette meg, ahol a Pécsi Tudományegyetem doktori iskolája elméleti pszichoanalízis programjának kezdeményezésére filmes és pszi-

chológus szakemberek - mind az elmélet, mind a gyakorlat oldaláról – a közös nyelv kialakításának szándékával találkozhattak. Ezt a közös nyelvet szinte még alakulásának folyamatában érhetjük tetten a Műhely-rovatban található *Krúdy és Huszárik Szindbádjáról* szóló kerekasztal-beszélgetés rövidített változatát olvasva.

Jelen számunkban e kerekasztal-szövegen túl a II. *Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencián* (2008, Pécs) elhangzott más előadások szövegeiből is válogattunk.

Molnár Péter *Montázselmélet és jelölőlánc. A Törvény tekintete a Rettegett Ivánban* című írása szorosan kapcsolódik a Joan Copjec által kijelölt fogalmi térhez. A szerző egy késői Eisenstein-film analízisében egyszerre működteti a rendező montázselméletét, Lacan etikai gondolatait és tekintetfogalmát.

Kérchy Vera a teatralitás kísértetiességéről írva arra vállalkozik, hogy a „kísérteties” freudi fogalmának felhasználásával, film- és színházelmélet közös metszetében egy kortárs műalkotást, David Lynch *Inland Empire* című filmjét elemezze. A tanulmány hozzájárul a film- és színházelmélet ritkán tárgyalt kapcsolódási pontjainak erősítéséhez is.

Fecskó Edina írásában a Hitchcock *Szédülés* című filmjére adott nézői reakciók empirikus vizsgálatával veti össze e klasszikus műről megjelent pszichoanalitikus kritikák olvasatait. A két befogadási mód – a laikus és a szakértői – összehasonlításából tanulságos egyezések és eltérések válnak érzékelhetővé. A mű és a befogadó közötti transzferfolyamatok pszichoanalitikus vizsgálatával a tanulmány fontos lépést jelent a Norman N. Holland nevéhez fűződő olvasói válasz (*reader-response*) elméletnek a filmnézői válszokra való alkalmazása felé.

Kőváry Zoltán és Látos Melinda Műhely-rovatunkban található írása a pszichoanalízis mint gyógy mód képi *reprezentációinak* sorából egy 1974-es magyar televíziós rajzfilmsorozat – a *Kérem a következőt!* – darabjait (Nepp József és Ternovszky Béla alkotását) emeli ki. Az esszé az animációs állatmese bevonásával egyrészt kitérít a pszichoanalitikus filmvizsgálat fókuszát, másrészt áttételesen a televíziós műfajok elemzésének fontosságára is felhívja a figyelmet.

Hanns Sachs fontos szereplője volt Wilhelm Pabst *Egy lélek titkai* (1926) című filmjének elkészülte körül kirobbant „film-ügynek”¹, Sachs egyike volt azon pszichoanalitikusoknak, akik igen korán felismerték a mozgókép és pszichoanalízis beszédmódjai közötti átjárhatóságot. Archívum-rovatunkban Hanns Sachs egy 1928-as, a *Close up* című folyóiratban megjelent írását közöljük, Sachs e cikkében Eisenstein filmjeinek hatásmechanizmusát a színészi arcjáték és a montázs működésének bemutatásán keresztül vizsgálja.

Ira Konigsberg írása Ingmar Bergman *Persona* című filmjét elemezve a rendező kíméletlen és vég nélküli önanalízisét mutatja be a pszichobiográfia tükrében. Az esszé előadásként eredetileg a 7. Nemzetközi Irodalom és Pszichológia Konferencián (ICLP) hangzott el Urbinóban, 1990-ben. Az ICPL 27. összefüvetele ebben az évben június 23. és 28. között Pécsen kerül megrendezésre.

2010. március 7.

Bálint Katalin és Erős Ferenc

¹ A „film-ügy” történetéről részletesebben lásd: Papp Orsolya: A pszichoanalízis ábrázolhatósága az *Egy lélek titkai* alapján. In: Bálint Katalin, Fecskó Edina és Papp Orsolya szerk. (2008): *A Vásznon és a Divány találkozása. A 2006-os I. Magyar Pszichoanalitikus Filmkonferencia tanulmányai*ból készült multi-médiás konferenciakötet. Budapest, Thalassa – Imágó Egyesület.